

ÅKA SKRIDSKOR I WARSZAWA

EMILIA DEGENIUS

Åka skridskor i Warszawa

ERSATZ

© Emilia Degenius 2014
© Ersatz, Stockholm 2014
Omslag Håkan Liljemärker
Grafisk form & sättning Ola Wallin
Tryck Spindulys, Litauen 2014
ISBN 978-91-87891-08-3

www.ersatz.se

Till min syster

Men såg de inte två leende flickor vid vädkanten
längs landsvägen, med solblekta flätor, skrapade
knän och armbågar efter otaliga cykelvurpor och
kurragömmalekar i ladån full av nyslaget hö, viftande
med egentillverkade flaggor, papper på en pinne,
förtjusta över en strid ström stridsvagnar på väg
mot gränsen, för att skapa ordning, återskapa den.

Jag minns inte avskedet, själva vinkandet, inte när tågvargen rycker till, det där rycket när ett tåg sätts i rörelse, jag minns inte åt vilket håll det rullar först, framåt eller bakåt, om det måste backa sig ut ur tågstationen först, inte om det neddragna fönstret är på vagnens högra sida, eller på den vänstra, jag minns inte om jag gråter, om ni gråter, kanske Filip, kanske Tomek, kanske vi alla, både ni och jag.

Jag minns inte om jag vet hur lång resan är, hur lång tid den kommer att ta, jag har för mig att jag vet på ett ungefär att den inte är lika lång som resorna till Svarta havet, men lång nog för en sovvagn, jag delar kupé med en rysk rödhårig dam, geggamojaröd-hårig som mor, jag är säker på att jag sover högst upp på den övre slafen, jag är ju bara ett barn och damen en dam, jag är säker på att vi talar ryska, jag och den ryska damen, jag talar flytande ryska och ryska är damens modersmål, jag vill minnas att hon undrar, att hon vill veta vem jag är, var jag bor och vart jag är på väg, att hon vill veta varför jag reser ensam, jag är säker på att jag svarar att jag ska till min syster, att min syster bor i Stockholm och att vår mamma kommer efter så fort hon bara kan, jag tror inte att jag förklarar varför, jag tror inte att jag har någon förklaring, det kommer att dröja åtskilliga år innan jag får en förklaring, innan jag själv förstår.

Jag minns konduktören, minns att jag tycker om honom, att jag tycker att han är snäll, att han hjälper mig med bagaget, med väskorna, kofferten och flyttlådorna, att han lyfter upp dem på bagagehyllorna ovanför slafen och ställer dem som inte får plats under bordet vid fönstret, jag vill minnas att han tittar till mig, att han håller sig i närheten när tåget passerar först den polska gränsen och sedan den tyska gränsen, jag vill tro att han försäkrar de beväpnade gränspoliserna att den ensamma flickan är okej, att han säger att de ska låta henne vara, lämna henne i fred, att han ljuger för dem till och med, säger att han har lovat hennes mor som vinkade av henne på stationen att titta till flickan, att se till så att hon inte är ledsen och att hon kommer fram, jag vill tro att det var så här det gick till, så att minnena inte ska skrämja mig så att jag slutar att minnas dem, för jag minns att jag är rädd, inte för själva resan men för de kpistbeväpnade gränspoliserna, jag minns dem från tågresa till Svarta havet, först vid den polska gränsen, strax efter vid den ryska, jag minns att de alltid kommer tillsammans, tre stycken vid varje gräns, att en av dem är viktigare än de två andra, att man ser det på hur han går, att han går före dem, går in före och går ut före, att de två som kommer in efter alltid öppnar våra väskor, vänder upp och ner på allt, att det förvånar mig varje gång att de aldrig hittar något där, förbjudna saker som mor har gömt bland kläder och skor, ibland så stora och skrymmande att de inte går att gömma bland kläder och skor, som mor låter ligga framme, bästa gömstället enligt mor, det händer att mor förfalskar tullpap-

peret till och med, så att det som mor fyllde i och som vi ska ha med oss tillbaka men som mor har sålt inte syns i tullpapperet, hon blöter ner och river av ett hörn eller en del av en sida, eller bara blöter ner och smetar ut bläcket så att bokstäverna och orden smetas samman, mor skyller på att hon har spillt te, ibland har hon skyllt på oss, att vi har spillt, varje gång vi har något gömt i väskorna eller ett förfalskat tullpapper är jag jätterädd, jag skulle helst vilja gömma mig, lämna kupén, låsa in mig på tågtoaletten, låtsas vara någon annans barn, men det går inte att komma undan de kpistbeväpnade gränspoliserna, det går inte att gömma sig för dem, och det är strängt förbjudet att lämna sin plats när det är dags för en gränskontroll, det är därför som tåget stannar en bit före eller en bit efter tågstationen, det är för att man inte ska kunna stiga av på perrongen och gömma sig bland dem som väntar, de som ska resa eller de som vinkar av.

Det polska tåget på väg till Sovjet och det ryska på väg hem stannar alltid i ett ingenmansland, på ett öppet fält utan hus, smidigast så, lättare att se, lättare att hålla ordning, kanske att springa efter, ja, till och med det, för varför skulle man annars stanna i ett ingenmansland på öppet fält utan hus om inte för att springa efter om någon skulle våga sig på att fly, vem skulle våga det?, det står ju en kpistbeväpnad soldat var femte meter på båda sidor om vagnarna längs hela tåget!, man kan se hur de kikar under vagnen ifall någon har gömt något där, man kan höra hur de bankar med kpistens kolv på undersidan av vagnen som om de letade efter någon hemlig gömma där, under

vagnen, mellan vagnsgolvet och underredet eller någon annanstans undertill som jag inte vet namnet på, inte konstigt att jag är rädd, jag är rädd för vad som händer om de som öppnar och letar igenom våra väskor hittar något förbjudet där, än värre om de inte tror på att mor har spillt te, jag är så rädd att jag inte vågar fråga mor vad som händer då, och det värsta är att det är först på tillbakavägen som mor måste visa fram det nedspillda tullpapperet, och då är det redan för sent, då är det som stod i tullpapperet redan sålt, tänk om de kommer ihåg mor!, kommer ihåg tullpapperet!, kommer ihåg vad som stod i det innan det blev nedspillt, och det är inga små saker som mor har med sig för att sälja på resan, sådant smått om vilket man kan säga att det har jag tappat bort, det är stora och skrymmande saker ibland, en gång hade mor en hel bal vinröd sammet med på resan, vinröd och sammet för att mor hade hört att det råder brist på just vinröd sammet i Sovjet, jag vet inte vem som hade berättat det för mor, det var ju inte sant!, mor var tvungen att sälja den vinröda sammeten till underpris, och resan blev bra mycket dyrare för mor, och mor var på jättedåligt humör, och under hela den tid som vi tillbringade först i Moskva och sedan i Sotji kunde jag inte tänka på något annat än det oläsliga tullpapperet som skulle visas för gränspoliserna på tågresan hem, och jag var rädd flera veckor i sträck.

Jag har förbjudna dollar med mig, jag har dem inte gömda bland kläder och skor, jag har dem gömda mellan fodret och pälsen, i pälsmössan och i kappans krage, hälften på varje ställe, jag får ta med mig tio

dollar högst, inte ett dollargroszy mer, jag minns inte hur mycket dollar som är gömt i mössan och kragen men jag gissar på etthundra, femtio på varje ställe, jag vill minnas att vi inte har så mycket dollar mot slutet, mot slutet av min tid i Polen, mot slutet av mors liv.

Jag minns inte gränspoliserna, har inget minne av någon öppnad väska, så jag gissar att jag får vara i fred, jag gissar att gränspoliserna som vanligt är tre stycken, att en kommer in före de två andra, att han som kommer in först frågar efter resedokumentet, att jag sträcker fram det, att han bläddrar, sida för sida, stämpel för stämpel, noggrant läser datumet i varje stämpel, från och med datumet och till och med datumet, slår igen resedokumentet, ger det tillbaka till mig, nickar kanske som tack, och går ut, först han, sedan de två andra, jag får inte någon ny stämpel i resedokumentet ens, varken ett utresedatum eller ett inresedatum, ingen signatur, det finns bara tre stämplat i mitt resedokument och det är de tre som jag fick innan jag for.

Jag tror inte att jag förstår vad som sker under den här resan, vad som kommer att ske, en resa som sträcker sig från eftermiddagen den 6 januari 1972, över en natt, till någon gång strax efter klockan fem på eftermiddagen dagen därpå, att det sker något väldigt stort under den resan, något som inte sker så ofta i någons liv, sker det så sker det nog bara en enda gång, jag vet inte exakt vad klockan är och inte exakt var någonstans det sker, kanske när tåget passerar gränsen mellan Polen och Tyskland, kanske först när det lämnar Tyskland, jag minns inte när exakt tåget passerar vilken gräns men jag vill gärna bestämma ett någorlunda exakt ögonblick för det

som då sker, jag har förlagt ögonblicket till någon gång under natten mellan den 6 och den 7 januari när tåget står stilla längst ner på undre däck på färjan över Östersjön, det betyder att jag sover när det sker.

Det är bara helt nyligen som jag förstår att jag har haft fel, att jag har tänkt fel, att datumet är fel, att natten mellan den 6 och den 7 januari är fel, att det rätta datumet är när jag tar emot resedokumentet, det är under kontorstid, att jag inte sover, att jag är helt vaken, det rätta ögonblicket är när jag sträcker fram handen för att ta emot resedokumentet, när jag tar det i min hand, säger kanske tack så mycket, niger kanske som tack, att det rätta datumet är två veckor innan jag far, kan vara tre, att det är då det sker, det som sker bara en enda gång i livet, som skedde i mitt.

Ni säger att jag ska, bör och måste, måste söka, måste leta, måste åtminstone försöka, jag vet inte om jag vill!, jag tycker att det är typiskt er, att ni helt enkelt inte förstår, att ni inte kan förstå, och jag blir arg på er, arg för att ni tycker det ni tycker, för att ni tar er rätten att tycka, jag tycker att ni åtminstone kunde begripa att ni inget begriper, jag tycker att ni är dumma i huvudet, rentav korkade, ni säger att jag bör ta reda på, ta reda på vad?, sanningen svarar ni, om vad som hände svarar ni, vem, var, vad och varför svarar ni, ni verkar betrakta det som ett slags släktforskning, en släktforskning vilken som helst, ni verkar tro att jag kan söka mig fram till en skomakare, en krukmakare eller en smed som levde och verkade för flera generationer sedan, ni verkar tänka att jag kan ta mig dit, med flyg, med tåg, med buss, med cykel, och sista biten till fots, att jag blir mottagen av skomakarens, krukmakarens eller smedens barn eller

barnbarn eller barnbarnsbarn, att jag blir bjuden på kaffe och en bit hembakad kaka, ni verkar tro att jag ska få skorna, krukan eller silversmycket i gåva, det sista skoparet, den enda kvarvarande krukan, smycket som har gått i arv, få det av tacksamhet, för att barnbarnsbarnet är skakat och rört, rört till tårar, för att jag har tagit mig tid, för att jag har letat, för att jag har hittat, för att jag försökte och inte gav upp, korkade ni!, det finns inget barnbarnsbarn till någon skomakare, krukmakare eller smed för länge sedan någonstans i Polen, det finns inget spår som kan leda mig dit, alla spår tar tvärt slut, de flesta slutar vid föräldern, möjligen vid barnet, de slutar i ett getto, de slutar i en boskapsvagn, de slutar i ett läger, de slutar under en marsch, dit eller därifrån, det finns ingen sko, kruka, eller smycke i tacksamhetsgåva kvar.

Det heter statslös, det är något bortom alla begrepp som slutar med -lös, bortom föräldralös, hjälplös, rättslös, maktlös, hemlös, statslös betyder utan stat, innebär utan medborgarskap, det hade hetat medborgarskapslös om ordet fanns, det finns inget sådant ord, och det är inte heller samma sak!, utan stat hamnar man bortom samtliga lösbegrepp, hela vägen från föräldralös till hemlös, statslös är som ett extra trappsteg på livets trappa, den som börjar med koltbarnet och slutar med käppen, ett extra trappsteg på vägen uppför eller nerför trappan, före det första steget eller efter det sista, det spelar ingen roll vilket, det som spelar roll är att du hamnar före koltbarnet eller bortom käppen, du är varken född eller död, du tillhör ingen stat och ingen stat vill veta av dig, du är ingen av siffrorna i ett lands befolkning, du kan inte rita en statsgräns runtom dig och säga här bor jag, här börjar jag och här slutar jag, du bor ingenstans.

Det är klart att jag inte förstår, jag är för ung för att förstå, jag är bara nyss fyllda sjutton år, sjutton år och tolv dagar, och jag har ingen aning om att jag är fråntagen ett land, ett språk, en tillhörighet, ett sammanhang, att jag har blivit placerad i ett nytt sammanhang, ett som är tomt, som saknar ett innehåll, som är som en handväska som har blivit av med sin plånbok, en necessär utan sin nagelfil, ett kylskåp utan mat, ett liv utan minnen, det är tur att jag är för ung för att förstå, tur att det inte var så länge sedan som mor läste Flickan med svavelstickorna för mig på kvällarna, tur att jag har kommit på att jag kan ändra sagans slut, att det är möjligt, att det går, att jag kan ta bort slutet och ersätta det med ett annat slut, det är tur att jag har kommit på det så att jag nu kan göra samma sak, göra en saga av alltihop och byta ut slutet, göra det statslösa till en identitet, min nya identitet, bära den rakryggad och med stolthet, som den gör som tillhör en mycket sällsynt skara med plats för bara några utvalda få.

Mitt statslösa tillstånd kommer att vara i fem år, tio månader och sjutton dagar, en aning längre än missförståndet, det varar fram till den dagen jag stoppas i en passkontroll och måste vända tillbaka, fram till den dagen jag nekas inresa i ett land, fram till den dagen jag vill besöka min syster som är i London, jobbar som au pair och lär sig engelska, fram till besöket på engelska ambassaden och vi släpper inte in sådana som ni i vårt land, fram till ögonblicket när jag frågar varför, och inte får något svar, först då förstår jag.

Jag har trott att statslös betyder utan stat och utan gränser, att statslös betyder världsmedborgare, att världens alla gränser står öppna för mig, att jag som statslös kan resa in i alla stater och resa ut ur alla stater, när jag vill och hur många gånger jag vill, jag har inte förstått att det är precis tvärtom,

att jag behöver en stämpel för att få passera varje gräns, det finns väl inga stämplarna här?, jag har trott att stämplarna i passen är som frimärken, en frimärkssamling för att minnas vilka länder man har besökt, som vykortet från hela världen instuckna under glasskivan på skrivbordet i fars arbetsrum, jag går ju inte runt och frågar folk, vad har du i passet?, en stämpel?, ett frimärke?, ett vykort?, från vilket land?, jag har trott att det räcker med passet, att det bör räcka med ett pass, det är stort nog att ha ett eget pass, det har man inte i Polen, inget pass som man själv äger, inget pass som man bär med sig i sin plånbok, förvarar i en skrivbordslåda eller vad man nu gör med ett pass, jag tror inte att pass finns i Polen, att det finns något som heter pass, jag vet inte hur man gör i Polen, jag gissar att man ansöker om att få göra en resa och hoppas på att ansökan beviljas, men det är inget pass man får när den har beviljats, det är ett slags resehandling, giltig för en resa, bara den man har ansökt om, jag tror att det är såhär det går till i Polen, att det var så det gick till, i varje fall när jag bodde där, i varje fall före murens fall, ända fram tills den föll.

Mitt pass ser inte ut som de andra passen i kön till passkontrollluckan, mitt har ett hårt omslag likt en inbunden roman, är ljusblått och för stort för att rymmas i en ficka, jag minns inte färgen på de andra passen, det enda jag minns är att omslaget är mjukt, går att böja, har en annan färg och är i fickformat, det står inte Sverige eller Sweden eller båda på omslaget till mitt pass, det står Främlingspass, vilket förfärligt ord!, det är verkligen tur att jag inte kan svenska, att jag därför inte förstår vad främling betyder, att jag inte förstår ordets hela innebörd, inte heller att det är jag som är främlingen, för det vet jag alldeles säkert att jag inte gör, vissa ord kan ta lång tid att förstå, främling har tagit fyrtio år, jag

tänker inte på sådant då, pass som pass tror jag att jag tänker, behövs när jag har ett ärende till posten, färg och storlek spelar ingen roll, eller så tänker jag inte alls, reflekterar inte över färgen, storleken och främlingen, ställer mig i kön till passkontrolluckan och inväntar min tur, som alla andra, som vem som helst i kön.

Jag vet inte om missförståndet är ett missförstånd, missförstånd betyder att man har missat att förstå, det måste betyda att det är möjligt att förstå, att det går, bara man ser till att inte missa det, jag är bara nyss fyllda sjutton år, vad vet en nybliven sjuttonåring om ett fråntaget medborgarskap, om statslöshet och om främlingspass, vilken nybliven sjuttonåring förstår, har haft anledning att förstå, när jag är bara nyss fyllda sjutton vet jag ingenting om statslös och främling, har inte hört orden ens, än mindre haft anledning att ta reda på vad de betyder, när jag är bara nyss fyllda sjutton år har jag ingen aning om att man kan bli av med ett medborgarskap, finns man kvar då?

Jag skyndar mig. Skyndar på stegen. Det kan vara bråttom. Kanske redan för sent. Jag vet inte hur länge lappen har hängt här. Slarvigt fäst med ett par häftstift på en trädstam. Ett meddelande om borttagna gravar. Jag visste inte att man kan ta bort en grav. Att man får. Finns den kvar? Finns vår grav kvar? Ingen fara. Lugnar kyrkogårdskontoret. Graven är murad. Den är kvar. De murade får vara kvar. Säger inget om hur länge. Vågar inte fråga. Vet inte vad jag ska göra med svaret. Oavsett vilket svar jag får. Säger man tack så mycket om man får ha kvar sin egen grav?

Murad grav med plats för tre. En för mor. En för far. Vem ska bli den tredje? Hur har ni tänkt? Ni har ju tre barn. Ska

bara en av oss få plats? Ni ville kanske inte ligga för trångt? För nära? Far för nära mor och mor för nära far. Ni tyckte inte om varandra medan ni levde. Fortsätter grälen efter döden? Tadek kanske? Ska Tadek ligga där?

De märker inte. Ser inte. Förstår inte. Anar inte. Har inte snuffat sig till rädslan. Till att jag väjer undan. Med blicken. Med kroppen. Med orden. Låtsas leta efter dem. Inflikar en engelsk glosa. Ibland en fransk. Kastar om ordföljden. Stakar mig. Väjer för frågorna. Ljuger när jag måste svara. Säger för länge sen. Utrikesfödd. I väst. Långt före kriget. Här bara på besök. Avlägsna släktingar. Avlägsna i flera led. Levde och dog för länge sen. Suckar djupt över svunnen tid. Övervuxna gravar. Ibland övergivna. Ibland bortglömda till och med. Frågar efter huvudingången trots att den är rakt framför mig. Ler generat. Som en vilsen utrikesfödd på kyrkogårdsbesök. Betalar för kransen och lyktan och en ask tändstickor. Går.

Letar, skyndar på stegen, springer nästan, leker, kurragömmaleken, försvunnen grav-leken, som barn gör, som om jag vore ett, tävlar mot mig själv, försten fram vinner. Slutar springa. Går långsamt. Läser på gravstenarna. Namnen. Årtalen. Född. Död. Räknar hur gammal. Rädd att missa. Gå förbi. Det var så länge sedan. Den ska ligga till vänster om huvudingången. Den breda gången rakt fram. Ända till slutet. Sista raden. Kanske den näst sista. Alldeles vid muren där kyrkogården tar slut. Som jag minns. Om jag minns rätt.

Jag går längs välkrattade och välansade stigar. De rakt fram breda nog för en bil. De åt sidan smala. Som gångstigar längs regelbundna rader av gravar. Välskötta gravar. Med sina välpolerade stenar. Med sina färska blommor. Sitt

gröna gräs. Sina tända lyktor. Ibland en bild på den döde. Ibland en staty. Eller statyett. Alltid i sten. Kan föreställa en skridsko. En skida. En diskus. En bok. Ett par glasögon. Beroende på vem som är begravnen. Beroende på yrke, hobby, förtjänst. Oftast bara namnet och två årtal. Född och död.

Letar efter det gamla namnet. Mitt när jag bodde här. Innan jag for. Innan jag bytte till ett nytt. För att Białostocka var för svårt i det nya landet. För att det var för krångligt. För att det var omöjligt att uttala. För att det fick stavas bokstav för bokstav. För att jag första gången jag sade vad jag hette alltid fick höra ett vad? För att jag alltid fick presentera mig två gånger. Minst. För att det gamla kunde väcka skam. Och rädsla. Mest rädsla. Rädslan för allt det gamla i det gamla landet. För allt som varit. Allt som hänt.

Jag hittar den. Den ligger där jag mindes att den låg. Näst sista raden från muren räknat. Stigen till vänster om den breda huvudgången. Jag såg den senast någon gång under 1971. Kanske någon av de första dagarna i januari 1972. I så fall före den 6 januari. Dagen jag for. Jag återvänder decennier senare. Så jag hittar den inte precis. Jag återfinner den.

Jag finner den i skuggan av en vildvuxen buske. En buske som vuxit till ett träd. Gravstenen inunder kvistarna och löven. Som inbäddad i löv. Löv i olika åldrar. De äldsta fyra decennier gamla och redan jord. De översta rödbrungröna och fortfarande hela. Jag gräver fram stenen. Föser undan jorden och löven. Med mina bara händer. Jag tänkte aldrig på att ta med mig kratta, spade, häcksax, borste. Jag formar kappan och tröjan och kjolen till bärsäckar. Jag rotar i soptunnorna. Hittar trasiga krukor och tomma kartonger. Fyller dem med jord och löv eller använder som spade. Jag bär bort. Bort till muren. Jag bänder upp grenarna. Bryter

av kvistarna. Jag bär bort dem med. Rotar i soporna igen. Plockar upp tomma flaskor. Fyller dem med vatten. Spolar rent stenen. Jag skrubbar. Skrubbar rent. Så rent det går. Tar hopskrynkade löv till hjälp. Jag avtäcker stenen. Den är fuktig. Svartbrunfläckig. Av mossan som har fått fäste. Och av jord.

Det är första gången. Den första efter mors död. Det är första gången jag ser namnen tillsammans. Fars namn och mors namn. På en gravsten. Fars namn överst. Mors under. Det är första gången jag ser mors namn på en gravsten. Det är först nu som jag ser när far är född. Jag har gjort honom äldre. Ett år äldre. Jag har alltid sett honom som väldigt gammal. En väldigt gammal man. Född i det förra århundradet. Överlevt en revolution. Överlevt två krig. Överlevt. Men förlorat sin familj. En mor. En hustru. Ett barn.

Jag vet inte var någonstans mor har sin cancer, i vilken kroppsdel, jag vet egentligen inte vad cancer är, jag vet bara att man dör av cancer, jag vet att mor kommer att dö, jag kan se såret på hennes hals, strålbehandlingssåret, som aldrig läker, blir större dagarna efter strålningen, mindre och inte lika rött efter någon vecka, större igen efter nästa strålning, såret som kletar och varar, som jag baddar rent, torkar torrt och lägger om, jag hör att mor har ont, hör hur hon skriker av smärta på toaletten, trots att hon har stängt dörren och öppnat vattenkranen, trots att hon harklar sig och hostar, trots allt hon gör för att dölja skriken, jag märker att mor är trött, klen och svag, att hon vill ligga ner, behöver vila, att hon är för trött för att gå till affären och handla mat, för trött för att bära hem maten, trots att affären ligger bara snett

över gatan, trots att Mokotowskagatan där vi bor är en liten, smal och lugn gata, och affären en liten affär med få kunder och inga köer att tala om framför kassan, hon ber mig gå till affären och handla mat men är för svag för att tillaga den, för svag för att skala, skära, hacka, röra om och sedan duka, lägga upp och efteråt skrapa ihop resterna, diska rent, torka torrt och ställa tillbaka i köksskåpen och kökslådorna, hon ber mig gå till personalmatsalen i det stora kontorshuset runt hörnet för att köpa middagsmat.

Jag har fyra runda matkärler i aluminium som jag har stoppat ner i tygpåsen för gymnastikkläder för att ingen ska kunna se vart jag är på väg, jag är på väg till personalmatsalen för att köpa middagsmat till mor, jag kommer hem med soppa, huvudrätt, kokta grönsaker och efterrätt i var sitt kärl, ibland är mor hungrig och maten varm nog och mor äter av maten med en gång, men det är verkligen inte mycket du äter, mor!, mor tar bara någon tugga ur varje kärl, äter långsamt, tuggar ordentligt för att inte få kväljningar när hon ska svälja, får kväljningar trots att hon äter långsamt och har tuggat ordentligt, de flesta gångerna blir det mesta av maten kvar, oftast räcker den till en middag nästa dag, ofta även till nästnasta dag.

Jag skäms, jag skäms när jag går med de fyra tomma aluminiumkärlen i en tygpåse till personalmatsalen i kontorshuset runt hörnet, jag skäms när jag står först i matkön, sedan i kassakön, jag skäms hela vägen tillbaka hem, jag skäms för att jag är övertygad om att alla vet, att alla kan se, att det syns på mig, på tygpåsen och på aluminiumkärlen att kylskåpet är tomt, att

mor har cancer och att jag inte har en enda vän, jag föreställer mig att alla som har varit mina vänner är hemma hos en ny vän, eller på väg hem till någon ny vän, jag är övertygad om att ingen av dem är på väg till personalmatsalen med fyra aluminiumkärler i en tygpåse för att köpa middagsmat till sin cancersjuka mor, jag föreställer mig att de som har varit mina vänner tänker vilken stackare!, när de tänker på mig, jag skulle föredra att de inte tänkte på mig alls.

Jag tycker inte om människorna i personalmatsalen, jag tycker inte om deras friska röster, röster med en frisk klang, ibland med ett friskt skratt, ett friskt utrop, en frisk fråga, frisk förvåning, jag tycker inte om deras pågående friska samtal, det energiska, ja, nästan hurtiga, ljudet av ett bestick när det skrapar upp den sista maten från tallriken, en rösternas, bestickens och porslinets friska symfoniorkester, jag kväljs, likt mor när hon har tuggat och ska svälja, jag kväljs av de friska människornas glupskhet, av deras friska aptit, och av doften av deras friska mat, jag kan inte förmå mig till att äta personalmatsalens mat, jag ställer tygpåsen med sina aluminiumkärler på matbordet i köket eller ställer in den i vårt tomma kylskåp, själv äter jag på restaurang.

Jag är den yngsta restauranggästen. Jag får alltid ett eget bord. Alltid det närmast fönstret. Med ögonkontakt med servitören och ryggen mot gästerna och dörren. Jag beställer bara huvudrätten, men blir alltid bjuden på efterrätten. Huvudrätten består alltid av en tallrik soppa och en varmrätt som kan vara kött eller fisk, kokt potatis och sås. Helst går jag till Mjölkbaren

som ligger längre upp på Kruczagatan. Där får man inget eget bord. I Mjölkbaren sätter man sig där det är ledigt. Jag brukar välja ett bord som blivit av med nästan alla sina stolar när något sällskap har lånat dem för att sitta runt samma bord. På det sättet får jag oftast sitta ensam vid mitt bord. I Mjölkbaren finns varken servitriser eller servitörer. Bara en matkassa och en matlucka. Man förflyttar sig från matkassan till matluckan när man har beställt och betalat för sin mat. På kortväggen bakom matkassan hänger en väldig meny. Den täcker hela väggen och har bokstäver och siffror som kan flyttas om för att ange en maträtt eller tas bort om maten har tagit slut. I Mjölkbaren komponerar man sin egen måltid. Efter hunger och smak. Och efter hur mycket matpengar man har. Det är ett måste att känna till Mjölkbarens matsystem. Så att man inte står där med en tepåse utan tevattnen, en klick smör utan bröd eller bigos utan surkål. Efter matkassan förflyttar man sig till kön framför matluckan och framme vid luckan sträcker man fram kvittot för måltiden som man har komponerat, beställt och betalt. Bakom matluckan öppnar sig ett väldigt kök med ett myller av väldiga gasspisar, väldiga kokkärl, väldiga slevar i händerna på väldiga kokerskor med väldiga armar som sticker fram ur uppkavlade rockärmar, och ett slammer utan like. I köket bakom matluckan pågår ett matlagningsskådespel. En uppvisning i polsk effektivitet. En effektivitet man bara kan se i Mjölkbaren. Och ingen annanstans i det av trötthet så passiviserade polska landet.

Jag tycker inte om de andra som också äter i Mjölkbaren.

Jag är rädd för dem. För att de är fattiga och ser fattigt arga ut. Jag äcklas av deras lukt. För att de är skitiga och luktar illa. Så illa att det är svårt att äta om de sätter sig för nära eller bara går förbi. Jag får rysningar av deras nariga händer, såriga nagelband och spruckna naglar. Jag får ont i mina egna naglar trots att de är rena och hela. Jag äcklas av deras smutstoviga hår. Och tandlösa munnar. Ibland med någon tand kvar. Mörkbrun eller helt svart. Jag äcklas av deras skitiga kläder. Vintertid skitigt plagg över skitigt plagg i flera lager. Jag häpnar över deras trasiga skor. Jag häpnar inte, jag blir rädd. Jag har inte sett trasigare trasiga skor. Skor med hål i och ibland en sula som glappar. Med en bit tidningspapper som sticker fram genom ett hål fram i tån, i sidan eller bak i hälen. Ibland med ett snöre virat runt hela skon ifall sömmen har gått upp och sulan lossnat från resten av skon. För att hålla ihop skon. De brukar hasa sig fram när de går. Antingen för att de är gamla och sjuka och har svårt att gå eller för att skorna riskerar att lossna från sulan. De kan grymta och muttra hela vägen fram till kassan, hela vägen från kassan till matluckan och hela vägen med maten på brickan fram till ett bord. De ser sig omkring med något varglickt i blicken medan de äter. Springer, linkar, hasar eller släpar sig fram till varje bord som just blivit ledigt med kvarlämnad mat. Försöker komma fram innan mattanerna har hunnit före och skrapat ner resterna i de stora plåttunnorna för kastad mat. En gång i plåttunnan är det kört. För att det är förbjudet att rota i plåttunnorna efter mat. Den som försöker blir bortschasad av mattanerna.

Det pågår en tävling mellan de fattiga och mattanterna. Försten fram vinner. Utom någon gång ibland när en mattant på gott humör självmant skrapar ner den kvarlämnade maten på den fattiges tallrik.

Jag beställer alltid pannkakor fyllda med den vita söta färskosten och russin, smält smör och pudersocker ovanpå. Det blir som en huvudrätt och en efterrätt i ett. Jag berättar inget för mor när jag kommer hem. Mor tycker inte om när jag går till Mjölkbaren. Dit går man bara om man är fattig, smutsig och trasig. Men är det inte det vi är, mor? På väg att bli? Du med din cancer som du ska dö av och jag utan vänner och med underkända betyg? Vad ska det bli av oss, mor? Vad ska det bli av mig när du dör?

Jag försöker ta reda på vem du är, var, har varit, och vad som hände, dig och oss, jag försöker ta reda på varför det hände, jag har aldrig tidigare försökt, av olika skäl, jag var inte intresserad, jag var för ung, jag var för rädd, för att jag inte visste hur man gör, vart jag skulle vända mig, till vilken myndighet, och vad myndigheten heter, hette då, jag vet inte om jag någonsin har vetat det, vad heter Pastorsexpeditionen?, vad heter Skatteverket?, vad heter Patentverket med sin Namnbyrå, byrån där man byter namn, är det dit man vänder sig?, på vilket språk?, jag har glömt mitt polska språk, förstår de engelska?, har de lärt sig?, jag vet inte hur man säger jag letar efter min far, jag behöver hjälp att hitta honom, jag vet inte vad intyg, bevis, attest, ansökan heter på polska, hur man inkommer med en ansökan på mitt gamla språk, det heter wniosek, men jag lärde mig wniosek den 24 februari i år. För att jag har saknat mod.

Mor hinner aldrig ut, hon dör bara några veckor efter att jag har åkt, hon dör inte på sjukhus utan ensam i sin säng, hon dör i ett rum med ett vidöppet fönster, trots den mycket stränga vintern, trots att hon inte får förkyla sig, hon dör i ett utkyldt rum, jag vet inte om hennes död beror på den stränga kylan, på det utkylda rummet, på en banal eller en allvarlig förkylning, på en missad eller försenad stämpel, på att ett visum har hunnit gå ut innan den sena stämpeln hunnit fram, eller för att väntan blev för lång för hennes cancersjuka kropp. Jag hade önskat henne en annan död, en död som inte var så ensam och så kall, jag hade önskat henne en värdigare död. Jag är så arg på mor.

Vi går på vår söndagspromenad. Mor och jag. Promenerar mot Nowy Świat. På väg till konditoriet med den godaste ostkakan. Mor håller sin högra hand runt min vänstra överarm. Så tunn att handen sluter runt. Långfingret möter tummen. Som alltid. Som hon brukar göra. Vi går förbi De tre korsens kyrka. Vår kyrka. Inte för att vi brukar gå dit utan för att den ligger närmast vårt hem. Man går bara till vänster på Mokotowskagatan tills den tar slut. Där den mynnar ut i ett torg vars namn jag inte minns. Med kyrkan mitt på torget. En mötesplats för alla gator som mynnar ut. Jag vill minnas att den är vit. Att en bred stentrappa leder upp till kyrkporten. Jag minns inte själva porten. Jag föreställer mig att den är hög, bred och tung. Mörk, nästan svart. Jag antar att det finns tre kors någonstans på kyrkokroppen. Men det är inget jag minns. Bara som jag tror.

Mor pekar på trasiga människor. Halta. Tandlösa.

Med krökta ryggar. De står alltid där. Blir fler framåt påsken och till jul. Står i trappan och intill porten. Så att man måste passera var och en om man ska in. Guds verk, säger mor. Visst, mor. Ingen vill vara trasigt, halt, tandlös och krökt. Ingen vill stå i påskkylan, i julkylan, i vårregnet, i vintersnön och i stekande sommarsol och tigga pengar utanför en kyrka. Vad är då poängen med kyrka och Gud? Ska Gud inte skydda oss mot trasigt, halt, tandlöst och en krökt rygg? Mor är arg på Gud. Gud är inte snäll. Det enda Gud är bra på är orättvisor och nöd. Mor vill straffa Gud. Det vill jag med. Jag vill komma underfund med hur jag ska straffa Gud.

Mor läser Flickan med svavelstickorna. Favorit-sagan. Mors, inte min. Hon säger att den är bäst. Det tycker inte jag. Jag tycker att den skräms. Mor säger att man lär sig. Man vänjer sig. Man lär sig tycka om det mesta. Från sagor till mat. Jag sockrar all mat. Även potatis. Och ägg. Far lägger upp varje matsak på en separat tallrik. Potatisen för sig. Köttet för sig. Grönsakerna för sig. Mor kan inte med min sockrade mat och fars separerade mat. Hon tittar bort. Mor serverar gröna blad till middag. Gröna blad på en särskild gröna-bladstallrik. Med lättsockrad tunn grädde till. Till kött. Till fisk. Till omelett. Till allt. Man äter gröna blad i väst, säger mor. De heter sallad och är fin mat. Jag tycker inte om mors gröna blad. Gröna blad smakar inte mat. Den lättsockrade grädden skulle vara god om det inte vore för alla gröna blad som simmar i grädden. Jag stoppar ner mors gröna blad i fickorna. Kramar ihop dem till gröna-bladsbollar.

Rullar in dem i tidningspapper. Gömmer bollarna under madrassen. Tömmer förrådet en gång i veckan. Lika ofta som Jola byter sänglinnet i min säng.

Min syster säger att jag minns fel. Jola hette visst inte Jola. Hon hette Filomena. Det kan bara inte vara sant. Det finns väl ingen som kan heta så. Filomena låter som den där tanten med paraplyet. Hon som flyger. Hon hette Mary Poppins. Sä-ger min syster. Min syster minns.

Stockholms universitet, Slaviska institutionen, ingång E, fyra trappor upp med hissen, fyra eller sex, Kazimiera Ingdahl, professor i slaviska språk, engagerad, snarast passionerad, kompromisslös, brinner för ämnet som inte ger henne någon ro, Förintelsen i den polska litteraturen, en fristående kurs, grundkurs och avancerad i ett, beroende på hur mycket man läser i varje bok, 7.5 högskolepoäng, från början åtta studenter, efter några veckor är vi bara tre, tre stycken som fullföljer kursen, skriver var sin uppsats, det blir den sista kursen som ges, sista gången som fristående kurs, kursen har lagts ner, för få sökande, för få som fullföljer kursen, man måste fullfölja kursen för att ekonomin ska gå ihop, finns nu endast som delkurs, en av flera i ett större program, i polska litteraturprogrammet, kanske inte litteraturprogrammet ens, kanske bara polskaprogrammet.

Jag slukar böckerna, samtliga om Förintelsen, skildrad inifrån och utifrån, ohyggliga böcker, med ohyggliga vittnesmål, om döende, om hunger, om svält, och om värk, för att en kropp som är knappt mer än skelettet värker, om utmärglade liv som ännu lever, ännu har ett hjärta som slår, om det ändå ville sluta slå någon gång, vittneslitteratur och

litteratur om vittneslitteraturen, och om antisemitismen, den polska antisemitismen, före, under och efter kriget, före, under och efter Förintelsen, skriven av kända författare och av okända författare, okända för mig, skriven av dem som inte överlevde, som dog i ett getto eller i ett läger, men vars dagboksanteckningar har bevarats, inte bevarats, överlevt, skriven av dem som har överlevt, vittnat och tagit sitt liv, skriven av dem som har överlevt, vittnat och valt att fortsätta leva för att kunna vittna, skriven av historiker, polska, judiska och även svenska, som närmat sig Förintelsen från olika håll, som ställts inför dilemman, etiska dilemman, inför nya och ovana frågor, den om huruvida historia endast ska beskriva eller om historia även har ett moraliskt ansvar för det den beskriver, den om huruvida historia ska lära oss om det förgångna eller om den även bör rusta oss inför vår framtid, den om huruvida en historiker bör ha en moralisk åsikt om det som skildras, om en historiker bör ta moralisk ställning, om historiens rätt och fel, historiens gott och ont.

Jag har lärt mig ett nytt ord. »Ohyggligt«. Inte lärt mig. Förstått.

Bananer finns inte här. Inte egentligen. Mor hittar dem bara på svarta marknaden. Svarta marknaden betyder att någon säljer något som inte finns att köpa i affären. Det är dyrt att handla på svarta marknaden. De som säljer där vill ha bra betalt. I dollar. Inte i złoty. Dollar heter de pengar som finns i väst. Dollar finns inte heller här. Inte egentligen. De finns i NBP. Narodowy Bank Polski. Polens enda bank. Men NBP-dollar är väldigt dyra. Dyrare än i väst. Det är

för att man inte ska vilja ha dollar. För att man ska tycka att złoty är bättre. Vilket złoty inte är. Dollar finns också i affären på Marszałkowskagatan. De tar inte emot złoty där. De tar bara emot dollar. Affären på Marszałkowskagatan är en lustig affär. Där finns det mesta som inte finns i den vanliga affären. Jeans. Tunna strumpbyxor. Skor. Jag vet inte vilka som handlar i affären på Marszałkowskagatan. Om de som handlar där först har köpt dyra dollar i NBP. Eller de lite billigare på svarta marknaden. De säljer dollar där med. Mor gör det ibland. Köper från någon främmande farbror på gatan. Men bara i nödfall. Det är förbjudet att köpa dollar på svarta marknaden. Farligt om polisen skulle komma på mor. Minst farligt är det att köpa dollar via kontakter. Det betyder att någon känner någon som känner någon som säljer dollar. Det är inte farligt alls.

Jag älskar jeans. Det gör alla här. Alla jag känner. Inte för att vi äger några jeans. Inte för tyget. Inte för färgen. Inte för de fem fickorna. De tre fram och de två bak. Inte alls. Vi äger inga jeans. Det är därför vi älskar dem. Jag kan stå länge framför dollaraffärens skyltfönster och titta på allt som de som jobbar där har lagt fram. Det är inte mycket de brukar lägga fram. Bilden av en tunn nylonstrumpa på ett kvinnoben på framsidan av en tom nylonstrumpförpackning. Inte så värst mycket mer. Aldrig jeans. Men jag vet att de finns där. Alla vet. Den lockar oss. Dollaraffären. Med sin tomma strumpförpackning. Med sina osynliga jeans. Vi sukta. Längtar. Drömmer. Går missmodiga därifrån. Utan jeans.